

†

ЗА АВТОРА НА “НОВОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ”

“Десен” ли съм или “ляв”? Това е въпрос, който може да интересува само онези, които имат външна, плоскостна гледна точка, които не признават измерението дълбина. Наистина “дясно” и “ляво” съществуват само при движение по повърхността. Движението към висина или дълбина не може да бъде нито “дясно”, нито “ляво”. Външното движение, към повърхността на живота, вече доведе народите до кървав раздор и нечувани катастрофи. Аз мечтая да започне движение към висина и дълбина, затова не съм нито “ляв”, нито “десен”. Моите мисли не се вместили в тези стари и вече негодни категории. Различията и противопоставянето на “десни” и “леви” само загълбочават раздорите сред човечеството и подхранват зловни чувства. Трябва да се търси истината, Бога, а не левите и десните интереси. Истината не познава категориите “десен” и “ляв”, тя не служи на зловните инстинкти, които определенията “десен” и “ляв” разгарят. Политиката трябва да заеме подчиненото си положение, второстепенното си място, трябва да престане да определя категориите добро и зло, да се покори на духа и духовните цели. Хората са добри и зли, предани на Божията правда или откъснали се от нея не защото са монархисти или републиканци, аристократи или демократи, привърженици на буржоазния или на социалистическия строй. Истина е –

по-дълбоките и по-духовни критерии на оценка, трябва да заемат господстващо място, да подчинят и изместят на втори план господстващите политически критерии. Трябва да се преодолее диктатурата на политиката, от която светът се задъхва и кръвта му изтича. Обединението на света трябва да стане по друг принцип, по друг критерий. Духовният живот трябва отново да заеме преобладаващото, господстващо йерархично място. Хората трябва да се обединят единствено по духовен, а не по политически признак и принцип." Николай Бердяев, един от най-големите философи на нашето време, пише тези редове през 1924 г. в Берлин, в послеслова си към книгата "Философия на неравенството", написана през 1918 г. В същата година излиза и книгата, която ви представяме – "Новото средновековие". Тя носи същата настройка на мисълта, същите идеи, споделени в послеслова, същото съзнание за върховенството на духа, на духовните начала и свободата, същото отношение към политиката.

За Николай Бердяев немският философ Кайзерлинг, негов близък и изключителен почитател, пише, че той е първият руски мислител, който се възприема като напълно европейски, за когото съдбата на Европа е и собствена съдба, която не се чувства чужденец в Западна Европа, участва най-активно в нейния живот. Не трябва да забравяме и това, че истинското признание спохожда Бердяев именно в Европа, че там пишат много за него, на много езици, че там следят творчеството му, развитието на философската му мисъл и немалко се учат от него. Като значение немските критици го сравняват с Ницше. Но той самият подчертава, че е донесъл на Европа много "руски мисли": "Донесох им есхатологичното усещане за съдбата на историята, което беше чуждо за западните хора и западните

християни, мислите, родени в катастрофата на руската революция, поставили проблеми, нерешени от християнството; съзнанието за кризата на историческото християнство, за конфликта на личността и световната хармония, на индивидуалното и общото, неразрешим в пределите на историята, руската критика на рационализма, изначално руската екзистенциалност на мисленето. Но в мене завинаги остана незаличимо моето индивидуално личностно и моето руско начало... донесох своеобразния руски религиозен анархизъм, отрицанието на религиозната същност на принципа на властта и върховната ценност на държавата. Руско е и разбирането ми за християнството като религия на Богочовека и Богочовечеството. С това е свързана и моята богочовешка антропология "Самопознание".

Николай Александрович Бердяев е роден през 1874 г. в Киев в дворянска фамилия на военни. Завършва Киевския кадетски корпус според семейните традиции като личност с високи духовни и интелектуални интереси. Постъпва в университета на родния си град, отначало във факултета за природни науки, а само след година – в юридическия, който така и не успява да завърши. През 1898 г. е арестуван за участие в социалистическото движение, изключен от университета, съден в първото в Русия дело срещу социалдемократите. Член и идеен ръководител е на киевския социалдемократически комитет, в една група е с А. Луначарски, свързан е с Плеханов, Бакунин и Акселрод, чете лекции по марксизъм. През 1890 г. е изпратен на заточение за три години във Вологда. Към познатото от царските затвори по-късно ще се добавят и впечатления от съветските.

Още през 1899 г. публикува първото си изследване (на немски език в списанието "Neue Zeit") "Ф. А.

Ланге и критическата философия в нейното отношение към социализма". Една година по-късно то излиза в руския журнал "Мир Божий". Следва първата му книга "Субективизмът и обективизмът в обществената философия" с предговор от П. Струве. В нея за пръв път се заявяват интересите на Н. Бердяев към въпросите на метафизиката и скъсването с марксизма. Особеност на философските му виждания тогава е своеобразното съединяване на критически марксизъм с неокантианство, с абсолютно признание на правата на личността като върховни: "Социализмът за мене беше етически аргументиран, тези етични аргументи аз пренесох в моя марксизъм". Тази особеност подготвя, обуславя отдалечаването и скъсването му с марксизма. Той признава – "Особена чувствителност към марксизма ми е останала досега", но и "в марксисткия си период и неведнъж имах чувството, че се задушavam, че няма въздух, че няма свободата да дишам... още в марксисткия ми период бях потиснат и с лоши предчувствия за революционния марксистки свят. Всичко това ме отведе до вътрешен поврат". След заточението си Бердяев се сближава с личности със сродна духовна и философска нагласа, изживяващи сходен етап в развитието си като мислители – Лев Шестов и Сергей Н. Булгаков. Тогава философията на Владимир Соловьев извиква у него много сериозен интерес, той се освобождава от старите идеи и постепенно започва да формира, развива и задълбочава религиозния си християнски мироглед. Този вътрешен процес продължава и в петербургските години от живота му – 1904 – 1908, когато Бердяев е близък с Д. Мережковски и Зинаида Гипиус, с В. Розанов, В. Иванов и други представители на "новото религиозно съзнание", движи се в "неохристиянската" среда на руските писатели и поети, философи, историци,

критици. По това време той издава заедно със С. Булгаков списанието "Нов път" ("Новый путь") и "Въпроси на живота" ("Вопросы жизни"), участва в сборници, предизвикали огромен интерес: "Проблеми на идеализма" ("Проблемы идеализма"), 1907; "Вехи", 1909; "De profundis", 1912. Но идеите, изповядвани от "неохристияните", са близки на съкровените му религиозни идеи само до определена граница, която той не желае да премине. И през 1907 г. той вече е основал религиозно-философско общество в Петербург, прочел е известния си доклад "Христос и светът", насочен полемично срещу В. Розанов.

Следва московският период от живота му, от 1908 г., когато вече е близък с кръга на философите и писателите В. Кожевников, Ф. Самарин, Б. Мансуров, М. А. Новосъолов. Той се опитва да преодолее аскетичния уклон и рамки на руското църковно православие. Признава, че "винаги е бил екзистенциален философ, а руската религиозна философия в най-своеобразните си течения винаги е клоняла към екзистенциалния тип философия". В Москва пише най-значителните от ранните си книги – "Философия на свободата" (1911), и "Смисълът на творчеството" (1916), в които развива основополагащата за цялото му творчество идея за примата на свободата над битието, за философията на свободата като философия на Богочовека и богочовеството. Човешкото творчество за него е отговор на зова на Бога и залог за постигане на Царството Божие, "тема за отношението на човека към Бога и за човешкия отговор на Бог". През 1917 г. е сред създателите на Лигата за руската култура, чете в нея курсове заедно със С. Булгаков и други руски философи.

През 1918 г. Руската духовна академия е закрыта и Н. Бердяев участва в множеството опити за

възстановяването ѝ. През 1918 – 1919 г. той създава в Москва Свободна академия на духовната култура, чете там лекции по философия на религията, философия на историята и семинар за Достоевски. Въпреки логиката на онова време през 1920 г. е избран за професор в Московския университет, член е на Съюза на писателите и негов заместник-председател (председател не се избира). “В лекциите си критикувах марксизма – това беше възможно” – спомня си Бердяев. За него това е време на много интензивен интелектуален живот, на духовен подем и голям труд на религиозен философ. Участва в много дискусии за Христос и християнството, много от четенията стават в дома му. Интересът към публичните лекции на Свободната духовна академия я обрича и през 1922 г. тя престава да съществува.

Н. Бердяев е много действен философ, писател, полемист, лектор във времето от 1918 до 1922 г. Самият той обяснява творческия си подем, силите, активността си с това, че е изживял събитията духовно, надмогнал е “емоционално-страстната реакция” на революцията: “Осъзнах пълната неизбежност на това, че Русия трябва да премине през периода на болшевизма, че това е момент от вътрешната съдба на руския народ, екзистенциалната диалектика на тази съдба, че след този катастрофичен опит е възможно само движение напред”. Свободната духовна академия няма свои помещения и Бердяев чете лекции пред огромни аудитории на различни места – в университетските зали, в Клуба на анархиста, в Политехническият музей, в Държавния институт по словото, чете “Достойнството на християнството и недостойнството на християните”, “Наука и религия”. Пише статии, участва в сборниците “Съдбата на Русия” (1918), “От дълбините” (“Из глубины”) със

статията "Духовете на руската революция". Той е иззет от книжарниците и забранен веднага след излизането му. Два пъти вестник "Правда" печата донос за това, че в съветски учреждения се четат религиозни лекции, реагира остро на идеите и лекциите му. За пръв път в съветско време Н. Бердяев е арестуван през 1920 г., затворен е във вътрешния затвор на ЧК по делото на т. нар. "тактически център", но не е привлечен в процеса, разпитван е от Ф. Е. Дзержински.

През 1922 г., годината на големия антирелигиозен фронт, на първите масови и повсеместни религиозни преследвания, Н. Бердяев е арестуван отново, този път от Г П У. След седмица арест му е съобщено, че ще бъде екстрадиран от СССР. Подписва декларация за това, че ако се върне ще бъде разстрелян. Тогава Г П У е пълно с духовници. "Не исках да напускам Русия и да се превръщам в емигрант", признава философът. Но след около два месеца с голяма група семейства на руски писатели, философи, учени, религиозни и обществени дейци е принуден да замине за Германия. В Берлин тогава се събират твърде много руски емигранти – руски интелектуалци с високи духовни и научни интереси, с огромно желание за работа. Не без помощта на немското правителство, което проявява голямо внимание към екстрадираните, тогава Бердяев създава Руския научен институт, става декан, чете лекции. Чете курс по история на руската мисъл, по етика, но както сам признава, институтът е чуждо на духа му академично учреждение. За него е много по-важно създаването на Руската философска академия – една лична инициатива, подкрепена от YMCA – Американския съюз на младите християни. За нея са напълно достатъчни силите на екстрадирания руски интелектуален елит в Берлин,

който се превръща в особен руски център. През 1924 г. излизат книгите на философа "Смисълът на историята", "Мирогледът на Достоевски" и "Философия на неравенството", написани още в Русия. Първата книга, създадена зад граница, е "Новото средновековие" (1924), донесла на Бердяев европейска и световна известност.

През същата 1924 г. философът се премества в Париж, отново оглавява работата на Религиозно-философската академия. От 1925 до 1940 г. издава религиозно-философското списание "Път" ("Путь"), което продължава традициите на издаваните със С. Булгаков "Новый путь" и "Вопросы жизни". Николай Бердяев естествено се вписва в европейските интелектуални и философски среди. Той е човек с европейско мислене и култура, великолепно владее няколко езика (баба му е френската графиня дьо Шоазел). И както сам казва, чувства се по-малко чужденец от другите руски емигранти, много по-естествено и свободно навлиза в европейския интелектуален живот. Бердяев не е представител, не е глас на руската православна църква. "Аз можех да изразя само моите мисли, моя мироглед, моята религиозна философия, които имат подчертано индивидуални черти". Но на Запад тези мисли се приемат като типично православие, неговият глас – като глас на църквата. Може да се каже, че руското православно християнство се приема на Запад чрез Бердяев, който изобщо не е църковен човек и е в сложни отношения с това, което нарича "обредно християнство", тоест консервативното църковно православие. Това е парадоксално и философът го чувства, – "за руското православие започнаха да съдят по руската религиозна философия от ХІХ и ХХ век, а тя е своеобразен модернизъм, ново християнство, което църквата не приема". Църквата не приема дори идеите

на Вл. Соловьев – софийността, на С. Булгаков. Това е причината и за сложните отношения на Бердяев с Руския богословски институт в Париж. “Академичните среди ме смятаха за твърде “екзистенциален” тип философ, по-скоро моралист, отколкото учен-философ. Аз не съм теолог, а религиозен философ. А религиозната философия е руски продукт, западните християни невинаги ги различават.” В крайна сметка светът започва да възприема Бердяев като християнски философ – индивидуалист, абсолютно независим – “не можех да говоря от името на който и да е колектив, на която и да е партия или течение, не можех да говоря от името на църквата... най-много от всичко ценях независимостта си, не бях подходящ за нито един лагер”.

Но индивидуалистът философ е търсен и ценен в средите на френския и европейския интелектуален елит. Той участва в множество срещи, конференции, става постоянен член на известните срещи в Понтини – в трите декади през годината там се събира интелектуалният цвят на Франция. Тези срещи са в имецието на Дюжарден, “един от най-забележителните французи”. Негова инициатива е и “Union pour la vérité” в Париж. Бердяев общува и е особено близък с Шарл дю Бос, с Л. Шестов, А. Жиг, Ж. Шлаберже, Роже Мартен дю Гар, А. Мороа, Брауншвиц, Вал. Н. Бердяев участва в създаването на френското списание “Esprit”, близък е с Габриел Марсел, обединяващ леви католици, протестанти и други, с Муние. В първия брой на списанието е напечатана статията му “Истината и лъжата на комунизма”. Но философът постепенно се отдалечава от него, защото то се занимава повече със социални и политически въпроси, отколкото с религиозни и философски. Николай Бердяев има определено духовно влияние във Франция, той

пише, че младежта го предпочита сред останалите, че с по-голям интерес четат книгата му "Философия на свободния дух" от множество други, но с горчивина признава, че не е разбран добре, правилно, напълно. "Ценяха в мене не онова, което аз смятам за най-съществено и най-мое. Аз влияех не с най-значителните си идеи. Мислите ми за несътворената свобода, за Божията нужда от човешко творчество, за обективирането и върховното значение на личността, за трагичния ѝ конфликт със световния ред и общество, плашеха и се разбираха зле. А хората, които ми симпатизираха, замълчаваха за тези мисли, за да не изострят разногласията си с мене."

През целия си живот Бердяев изпитва особено дълбок интерес към проблемите на историята, той е историософ в най-общата си проява като философ и в това следва традицията на руската философска мисъл, която от Чаадаев нататък е подчертано историософска. "Особено много ценя историческата наука. Но аз самият съм екзистенциален философ, историософ, моралист. Съгласен съм да се нарека метафизик, но избягвам да се наричам онтолог, защото понятието битие за мене е проблематично... Философията ми не е онтологичният тип философия, типът на Парменид, Платон, Аристотел, Плотин, Тома Аквински, Спиноза, Лайбниц, Хегел, Шелинг, Вл. Соловьев, макар че това не ми пречи високо да го ценя като философ. Моята философия е философия на духа. А духът за мене е свобода, творчески акт, личност, любов. Аз утвърждавам примата на духа над битието... Някои мисли на Дънс Скот, най-много на Я. Бюме и Кант, отчасти Мен го Биран и, разбира се, на Достоевски като метафизик, смятам за предшественици на моята философия на свободата, на моята философия на историята". Темата за историята

го прониква изцяло, той чете много книги по история, но винаги "изпитвах нравствено страдание, мъчително". И то е, защото историята му се струва престъпна. В историята, казва той, "нищо не се постига и едновременно с това историята има смисъл". Но смисълът ѝ, смята Бердяев, се намира отвъд нейните предели, той предполага края ѝ. Историята има смисъл за философа затова, защото "тя ще свърши". Без края си историята е безсмислена. Безкрайният прогрес е безсмислен. Затова и истинската философия на историята за Бердяев е есхатологичната философия на историята, разбирането за историческия процес в светлината на края. Особено значение за него имат трагичният конфликт на историята, историческият процес и личността, съдбата на личността. Именно неразрешимият проблем за личността в историята предопределя края на историята. Но това е само едната проекция на историософската тема. Историята не е прогрес във възходяща права, не е и регрес, а трагична борба, в която се проявяват и доброто, и злото, оголват се противоположностите. Затова Н. Бердяев е убеден, че историята трябва да "свърши", да премине от историческото в екзистенциалното време.

В книгата "Новото средновековие" философът представя синтезирано, с ясен логичен рисунък сърцевината на тези идеи, които към края на живота му са се доразвили, задълбочили и "изчистили от емоцията" (Н. Б.). Съзнанието за катастрофичност на епохата, за разединеността и откъсването от дълбините на битието като същност на времето е още по-изострено. Той ще нарече времето си "час от историята, в който човечеството се намира в антракта между две епохи". "Ново средновековие" писателят нарича епохата, която настъпва. Дошъл е краят на новата история, краят на хуманистичната епоха, започнала с Ренесанса

– започва новото средновековие. За Бердяев новото време е сходно с епохата на гибелта на античния свят – духовните сили са изчерпани, културата залязва. “Аз наричам ново средновековие ритмичната смяна на епохите, преходът от рационализма или свръхрационализма от средновековен тип”, заявява Н. Бердяев, убеден, че за света няма връщане към мисленето, реда и живота, господствали до Първата световна война, до великите сътресения и катастрофи, до революциите, залели с кръв не само Русия, но и Европа и света. Хуманизмът на новата история е изживян напълно във всичките сфери на културата и обществото. Той преминава в своята противоположност, в отрицание на човека. Идеята за новото средновековие е идея за “революция на духа”, за връщане към “родината на духа”. Тя е свързана с особеното разбиране на философа за старото средновековие. Без да идеализира средните векове, със съзнанието за всичко тъмно, мрачно и варварско, за насилието и жестокостта, за религиозния терор той го вижда като предимно религиозна епоха, епоха на духа, на “копнеж по небесното”, на култура, насочена към трансцендентното и отвъдното, на изключително извисена духовност. “Новото средновековие” в идеята на Бердяев трябва да продължи именно тези начала и да ги противопостави на антихуманността, бездуховността и безбожието. То е и постигане на “нова земя” и “ново небе”, нова религиозна епоха, религия, която ще просветли и преобрази света като свободна духовна сила.

Когато Николай Бердяев пише, че “историята не е успяла в нищо, не е постигнала нищо”, той има предвид историческото развитие, движението през различните обществени и държавни форми – теокрации, монархии, демокрации, социализъм, през различните

идеологии, революции. Всички те са "велико нещастие" и "неуспех", проява на антихристовото, а не на Христовото начало. Затова светът трябва да се обърне към извисен духовен живот, не само личен, но и "свръхличен" (надличностен) в името на съдържанието и целта на живота, които не могат да бъдат нищо друго освен Бог, Царството Божие и Божията Истина.

Николай Бердяев работи изключително интензивно през целия си живот, до смъртта си, над ръкописа на последната книга "Царството на Духа и Царството на Кесаря". Едновременно с ангажиментите си в Религиозно-философската академия и списанието "Путь", в издателството YMCA - Press, с участията в конгреси и конференции, в публични лекции и дискусии, той издава книгите "Константин Леонтиев" (1926), "Философия на свободния дух" (ч. 1-2) (1928), "Предназначението на човека" (1934), "Аз и светът на обектите" (1934), "За робството и свободата на човека" (1939), "Руската идея" (1946), "Екзистенциалната диалектика на божественото и човешкото" (1947), "Опит за есхатологична метафизика" (1951), "Самопознание. Опит за философска автобиография" (1951). Последните две са издадени посмъртно. Общо около 482 заглавия, издадени на 20 езика. Върхът на признанието му е присъждането на титлата "Доктор Honoris causa" по теология. Най-висока оценка на трудовете, на мисленето си, най-голямо разбиране той получава в Англия. До него тази титла е давана в Кембридж (на руснаци) само на Тургенев и Чайковски.

В годините, когато издава "Новото средновековие", Бердяев пише послеслова към труда си "Философия на неравенството" - най-емоционалната му книга, както съм признава. Този послеслов е

3797/1996

омиротворен, успокоен, но и много трезв размисъл за света и човека, за Бога и човека, за пътищата на историята. С него философът се обръща към читателите и подчертава съкровените истини, които са сърцевина и на книгата "Новото средновековие". Те са своеобразен зов към човечеството. Ще си позволя да завърша този етюд за Бердяев с думите, казани там, защото са изповед, откровение и призив към съвременния читател: "Всичките тези мисли съм изстрадал дълги години и сметнах за нужно да ги формулирам, за да бъдат разбирани в истинската си светлина. Тези идеи не бива да се използват за никакви зловни политически цели. Човешкото общество има вечни основи, тези основи говорят за вечното, не за преходното в миналото и настоящето. Духовното осмисляне на събитията в света през последните години потвърждава истината на историческия песимизъм, който изповядвам отдавна и който има здрави основи в християнските пророчества. Този суров песимизъм ни освобождава от всякакви земни утопии и илюзии за съвършеното земно обществено устройство. Но той не ни освобождава от дълга с всички сили да осъществяваме Христовата правда. Трудно е да се победи радикалното зло в човешката природа и природата на света. Окончателната победа над злото е преображение на света, "ново небе" и "нова земя". Но от това не следва, че ние трябва да се съгласим с властта на злото и със злата власт, че волята ни не трябва да се насочи към максимума правда в живота". "Философия на неравенството", 12 март 1924 г. Берлин.

Радка Кърпачева

През 1923 г. в Берлин написах студията си "Новото средновековие", на която беше съдено да има голям успех... Тази малка книжка, в която се опитах да осмисля нашата епоха и катастрофичния ѝ характер, ми донесе европейска известност. Аз самият не ѝ придавах такова значение, но в нея наистина предказах и предвидих много неща."

Н. Бердяев
"Самопознание"